

Корольова Наталія Олександрівна

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри німецької філології

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя
Стефаника»

м. Івано-Франківськ, Україна

МЕНТАЛЬНІСТЬ ТА МОВА: ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ

Анотація. Сучасна парадигма наукового знання спрямована на комплексний, антропоцентрично орієнтований підхід до розуміння національної ментальності. Стверджується доцільність аналізу ментальної специфіки етносу у взаємозв'язку із його культурою та мовою як засобом її вербалізації.

Ключові слова: національна ментальність, вербалізація, мовленнєва діяльність.

Соціальна лінгвістика як дисципліна, що розвивається на перетині мовознавства, соціології, соціальної психології та етнології, досліджує питання, пов'язані із суспільною природою мови, її громадськими функціями, механізмом впливу соціальних чинників на мову та роль, котру вона відіграє у житті суспільства, зокрема, визначення зв'язку між мовою та національною ментальністю, мовою і процесами пізнання навколишнього світу (П. М. Донець [Донець 2001]; Л. Т. Масенко [Масенко 2010]).

Розуміння людини як центру лінгвістичних досліджень сприяло розробці нових категорій, що зачіпають сферу її свідомості, мислення, духовної, практичної та мовленнєвої діяльності. До однієї з таких категорій належить і ментальність, яка є актуальною як для вчених, що вивчають репрезентацію антропологічного фактору в мові, так і для тих дослідників, які цікавляться впливом мови на мислення і поведінку людини. Під ментальністю розуміють спосіб сприйняття дійсності, психологічний склад розуму, особливості

мислення, характер та багато іншого. З. Д. Попова та Й. А. Стернін визначають ментальність як «специфічний спосіб сприйняття і розуміння дійсності, яке визначається сукупністю когнітивних стереотипів свідомості, характерних для конкретної особистості або ж соціальної чи етнічної групи людей» [Попова, Стернін 2004, с. 25-30]. В. В. Колесов вводить у науковий ужиток термін «мовна ментальність» [Колесов 2007, с. 150], який передбачає зв'язок мови і мислення, зазначаючи, що мислення народу не опосередковується його мовою, однак воно виражається, фіксується та номінується нею [Там само]. Тому дослідження специфіки ментальності певного етносу на сучасному етапі лінгвістичних пошуків повинне опосередковуватись аналізом її культури, мислення та мови.

1. Ментальність конкретної нації (народу) виявляє себе в способі думок, мислення та відповідній поведінці людини або соціальної групи у конкретному суспільстві. Ці ознаки мають історично-соціальні корені розвитку та відображені у мові. Мова бере участь у формуванні індивідуальних ментальних рис людини, регулює функціонування соціальної ментальності у конкретному суспільстві. Як зауважує Д. М. Узнадзе, у цих процесах вона виступає «не предметом, не простим продуктом, а скоріше – силою» [Узнадзе 2001, с. 383], за допомогою якої та чи інша нація відчуває мовну реальність і оперує нею для задоволення свої потреб – у відповідності з когнітивною та комунікативною функціями мови.

2. Процес взаємодії національної ментальності та мови характеризується тим, що мова *відображає* світ, який оточує людину. «Відображення» – це не тільки опис того, що існує у світі та супроводжує людину. Опис є формою відображення людиною світу, у той час як мова виступає у ролі інструменту його передачі. Мова організує мовленнєву діяльність людини, яка здійснюється за нормами та правилами людської взаємодії та ґрунтується на цих нормах і правилах (законах).

3. Сферою взаємодії ментальності та мови виступає «людська діяльність». Г. Г. Почепцов у цьому зв'язку підкреслює, що ментальність «визначає світ

мовленнєвих дій людини» – можливостей, якими володіє людина для здійснення комунікативних цілей. У цій якості ментальність класифікується ним як «мовна ментальність». Мовна ментальність – це оточуючий людину світ і світ, який створює сама людина, у тому числі – світ її мовленнєвих дій та ситуацій, в яких вона перебувала [Почепцов 1990, с. 118]. Мовна ментальність, якщо її розуміти як соціально-історичне явище, є одночасно індивідуальною духовністю і духом народу [Масленникова 2008, с. 124].

4. Мова має безпосереднє відношення до формування рис характеру людини, з якими вона входить у певну соціальну групу народу. У межах такої групи людина – знову завдяки мові – адаптується до існуючих законів людської взаємодії. Мова починає впливати на поведінку людини – відповідно до сформованих у соціальній групі норм суспільного існування, відповідно, тут закладаються та розвиваються основи ментальних рис характеру народу.

На початковому етапі у формуванні ментальних рис людини бере участь така важлива складова її внутрішнього стану, як психіка. Узгоджуючи свою поведінку із типовою поведінкою членів соціальної групи, до якої вона належить, людина засвоює відповідні психічні настанови соціального характеру. При цьому дії людини, у тому числі мовленнєва дія, орієнтуються на соціокультурні стереотипи. Як результат, суспільство зі стійкими ментальними настановами здатне до стійкої трансляції їх на своїх членів. Інструментом трансляції культурних настанов виступає мова. Отже, ментальні риси народу слід “шукати” у поведінці окремого індивіда [Масленникова 2008, с. 168; 15, с. 121].

5. Формування ментальності як мовної картини світу окремого індивіда відбувається на різних рівнях. Значну роль грає рівень сімейного виховання. Тут відбувається знайомство і засвоєння індивідом загальних національних і соціальних традицій, норм моралі, правил, орієнтирів і цілей спілкування як особистісно-значимих цінностей. Виховання індивіда ґрунтується на основі вже існуючій системи оцінки членами суспільства конкретного близького соціального світу, речей, властивостей і відношень. У процесі сімейного

виховання формуються поняття «своє – чуже» в індивідуальній і колективній свідомості, які знаходять вираження в соціальних опозиціях «Ми» – «Вони», «Я» – «Ми» [Масленникова 2008, с. 168].

6. Мова як носій ментальності народу виступає одним із засобів соціальної трансляції. Коли ментальні риси поведінки людини вже сформовані, ментальність сама детермінує мовні зміни. Психічний фактор стає регулятором мовленнєвих дій індивіда, а мовна настанова стає однією зі складових у структурі ментальності [Масленникова 2008, с. 162].

Діалектична взаємодія феноменів ментальності та мови виявляє себе у різних соціальних ситуаціях по-різному. Як зазначалося вище, на початковому етапі засвоєння мови людина іде від мовного мислення до соціокультурних стереотипів світосприйняття, оскільки із засвоєнням мови людина засвоює і мовну ментальність. У подальшому, після засвоєння мови, зв'язок стає зворотним: соціокультурні фактори визначають мовну ментальність [Почепцов 1990, с. 118]. Отже, соціокультурні стереотипи сприйняття світу формують мовну ментальність і кристалізуються в ній [Масленникова 2008, с. 168].

Г. Г. Почепцов пише, що, коли визначають особливості взаємодії мови та національної ментальності, першість у формуванні індивідуальних ментальних рис слід віддавати мові [Почепцов 1990, с. 120]. У мові відображена т. зв. картина світу – сукупність уявлень про світ, які історично склались у буденній свідомості певного колективу. Загальні способи концептуалізації реалізують існуючі у мові різні можливості передавати дані про об'єкти світу і місце мовної одиниці у системі мови. Мова закріплює ці дані у своїй системі.

Головним джерелом, яке забезпечує «вихід» на національні образи світу, є текст [Масленникова 2008, с. 105]. Тексти проєктують на себе певні національні картини світу, їхні фрагменти та засоби репрезентації. Провідне місце з останніх займає мова – фонетичні, лексичні, граматичні елементи, значення яких виступає постійним джерелом знання, у тому числі – про національну ментальність. Певний мовний елемент є кодом, який сигналізує своєю структурою та змістом про свідомість людини, рівень її життєвої та

мовної компетенції, ставлення до світу, можливості та сфери діяльності.

Література

1. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации. Харьков: Штрих. 2001. 386 с.
2. Масенко Л. Т. Нариси з соціолінгвістики. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 242 с.
3. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж: АСТ, 2007. 315 с.
4. Колесов В. В. Язык и ментальность. СПб.: Слово, 2004. 467 с.
5. Узнадзе Д. Н. Внутренняя форма языка. *Психология установки*. СПб.: Питер. 2001. С. 381–414.
6. Почепцов Г. Г. Языковая ментальность: способ представления мира. *Вопросы языкознания*. 1990. № 6. С. 110-122.
7. Полежаев Д. В. Идея менталитета в русской философии «золотого века». Волгоград: Изд-во ВолГУ. 2003. 360 с.
9. Масленникова Е. М. Лакунарные разрывы в диалоге культур: к пониманию сущности. *Слово и текст: психолингвистический подход* : сб. науч. тр. / под общ. ред. А. А. Залевской. Тверь: Твер. гос. ун-т, 2008. Вып. 8. С. 100-107.